

בבירור מנהג אמירת הפסוקים אחר ברכת השכיבנו בתפילת

ערבית

{ברכת "יראו עינינו"}

א. הקדמה

בתקופה שלאחר רבותינו האמוראים, תיקנו חז"ל להוסיף תוספת לאחר ברכת "השכיבנו" בתפילת ערבית, בתור ברכה נפרדת אחריה, שתוכנה הוא פסוקים לשמירה. לתוספת זו היתה חתימה כברכה נפרדת. בדברי הראשונים נקראת ברכה זו בשם: ברכת "יראו עינינו".

ברכה זו מופיעה כמעט בכל ספרי הראשונים, ויש מהם, שכאשר מנו הם את מנין המאה ברכות שבכל יום, ציינוה כברכה נפרדת, משמע שנהגה היא בזמנם.

להלן נבאר את מקורות הברכה, מה הטעם שחכמינו תיקנוה, מדוע לא בה חששו להפסק בין הברכת השכיבנו לתפילת שמונה עשרה לענין סמיכת גאולה לתפילה, והאם יש מקום וטעם גם היום לאומרם.

בימינו נשאר זכר למנהג זה מלבד בסידורי תימן, גם בסידורי יוצאי מרוקו, ובסידורי נוסח אשכנז לאותם שבחו"ל, בשינויי נוסחאות מנוסח תימן וכתוספת פסוקים לאחר חתימת ברכת השכיבנו, ללא חתימה לאחריהם.

ב. מקורות הברכה

המקורות לברכה זו רבים הם, ונציין חלק מהראשונים שהביאוה:

וזה לשון רב נטרונאי גאון בתשובותיו {ברודי -אופק או"ח ט' } ,

"ובתפילת המנחה תשע עשרה, ופורס על שמע ומברך שתים לפניה - המעריב ערבים ואוהב עמו ישראל - ושלוש לאחריה - גואל ישראל ושומר עמו ישראל ושלישית שתיקנו חכמים יראו עינינו וישמח לבנו וחותם ברוך המולך בכבודו תמיד על כל מעשיו - ומתפלל תשע עשרי של ערבית" עכ"ל.

וזה לשון רב עמרם גאון בסידורו בערבית,

"השכיבנו ה' אלהינו לשלום וכו' כי שומרנו ומצילנו אתה. ברוך אתה ה' שומר עמו ישראל לעד. ועונין הצבור ברוך ה' לעולם אמן ואמן, ברוך ה' מציון שוכן ירושלם הללויה. ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו, וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן. יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. יהי שם ה' מבורך מעו"ע. כי לא יטוש ה' את עמו ונחלתו לא יעזוב בעבור שמו

הגדול. כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם. וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים. והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך. הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך. כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך ה' ויכבדו לשמך. אנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך. ברוך ה' ביום ברוך ה' בלילה ברוך ה' בשכבנו ברוך ה' בקומנו. כי בידך נפשות החיים והמתים אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. בידך אפקיד רוחי פדית אותי ה' אל אמת. אלהינו שבשמים יחד שמך, קים מלכותך עלינו לעולם ועד.

יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת, באמור לציון מלך אלהיך. ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד. כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד, כי אין לנו מלך אלא אתה. ברוך אתה ה' המולך בכבודו תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד. ומקדש שליח צבור "עכ"ל.

וכ"כ המחזור ויטרי {סי' ק"א} וז"ל:

"עולם. ברוך אתה י"י שומר עמו ישר' לעד: ברוך י"י לעולם אמן ואמן. ברוך י"י מציון שוכן ירושלים הללויה: ברוך י"י אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן: יהי כבוד י"י לעולם ישמח י"י במעשיו יהי שם י"י מבורך מעתה ועד עולם: כי לא יטוש י"י את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל י"י לעשות אתכם לו לעם: וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו י"י הוא האלהים. והיה י"י למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה י"י אחד ושמו אחד: יהי חסדך י"י עלינו כאשר יחלנו לך: הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך: כל גוים אשר עשית יבאו וישתחוו לפניך י"י ויכבדו לשמך: ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך: ברוך י"י ביום ברוך י"י בלילה: ברוך י"י בשכבנו ברוך י"י בקומנו: אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש: בידך אפקיד רוחי פדית אותי י"י אל אמת: אלהינו שבשמים יחיד שמך וקיים במלכותך ימלוך עלינו לעולם ועד: **יראו עינינו** וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת באמור לציון מלך אלהיך י"י מלך י"י מלך י"י ימלוך לעולם ועד כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד. כי אין לנו מלך אלא אתה ברוך אתה י"י המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו: ואו' קדיש עד דאמירן. ועומדין לתפילה י"ח ואו' קדיש כו'. והולך החזן ויושב במקומו ואומר' כולם עכ"ל.

וכן מובא בספר המחכים {לרבינו נתן ב"ר יהודה, מאחרוני בעלי התוס', בדבריו לגבי תפילת ערבית דמוצ"ש}, וז"ל:

"מוצאי שבת או' והוא רחום, ברכו, ומיבעי ליה לאינש לאוגודי בברוך י"י כי היכי דניתציל מהזיקא דההיא שבתא. קריית שמע בברכותיה, ברוך י"י לעולם, **יראו עינינו**, קדי"ש קצ"ר, ומתפלל בלחש ואו' אתה חוננתנו" עכ"ל.

וכ"כ הרוקח {בהל' ברכות סי' ש"כ, שמנאה במנין המאה ברכות שבכל יום} וז"ל:

"פ"ח- **יראו עינינו**, פ"ט- בלילה המפיל חבלי שינה" עכ"ל.

וכן כתב הרוקח {בהל' תפילה סי' שכ"ו} ז"ל:

"תקנו פסוקי ברוך ה' לעולם אמן שבהן י"ח פעמים ה' כנגד י"ח ברכות. ואחר כן **יראו עינינו** ומסיים המלך בכבודו. לפי שתפלת ערבית רשות בפ' תפלת השחר תיקנו לומר הפסוקי' ויראו עינינו. יתגדל ואחר הפסוקי' יתפלל" עכ"ל.

וכ"כ האבודרהם {בברכת המצוות ומשפטם, שמנאם במנין המאה ברכות} וז"ל:

"וברכת יראו עינינו שהוסיפו בערבית הרי אחד ושליש" עכ"ל.

וכ"כ האבודרהם בביאורו לתפילת ערבית, שביאר ברכה זו ומקורותיה, וז"ל:

"יראו עינינו וישמח לבנו ברכה זו אינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה להשכיבנו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך על שם (ישעיה נ"ב, ח) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. וכתוב לעיל מיניה קול צופיך נשאו קול יחדיו ירננו. ואמר כאן לשונות אלו ואמר עוד גאולה אצל תפלה שכתוב מיד כי נחם ה' גאל ישראל. ואמר בישועתך על שם (ישעיה נב, י) שכתוב אחר כן וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו" עכ"ל.

וכ"כ האגור {הלכות ברכות סי' פ"ט}

"נשאל לגדול הדור מהרר"י מולן איך יתכן שהאדם נוטל ידיו שחרית וממתין לברך על נטילת ידים עד בית הכנסת והלא הפסק הוא בין הנטילה והברכה, והשיב כי אין לו כל כך טעם מפורסם אבל נראה לו שדבר זה נתקן שימתין לסדרם בבה"כ כדי שישמעו עמי הארץ שאינם יודעים לברך ויענו אמן ויצאו בברכתו ואע"פ שלפעמים מברכין בבה"כ אע"פ שאין שם מי שאינו בקי מ"מ לא חלקו כמו שמצינו בברכת יראו עינינו, שנתקנו בשביל הראשונים שהרגילו בבתי כנסיות שלהן שהיו בשדות אע"פ שעתה אין זה הטעם מ"מ הברכה לא זזה ממקומה. וכן בברכות האילו אף ע"פ שלפעמים אין שם מי שאינו בקי לא חלקו עכ"ל.

וכ"כ הגר"י אלנקווה במנורת המאור {פ"ב, ערבית עמ' קע"ו}

"ברכה רביעית השכיבנו. וסומך גאולה לתפלה. אע"פ שאומר השכיבנו, ופסוקים שאומרים בלחש, עד יראו עינינו ועד תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו, וקדיש, אין זה הפסק, ודומה כגאולה ארוכה. והוא הדין בפסוק ה' שפתי תפתח שאומר אחר גאל ישראל, אינו מפסיק, וכגאולה ארוכה דמי" עכ"ל.

וכן הזכירו ברכה זו התוס' בברכות {ב' ע"א ד"ה מברך וד' ע"א ד"ה דאמר}, הרא"ש {פ"א דברכות שם ובשו"ת כלל ד' סי' י'}, המרדכי {ברכות פ"א רמז ה' ורמז כ"ד}, הראב"ן {ברכות סי' ק"מ}, הראב"ה {ח"א ברכות סי' ל"ב}, השבולי הלקט {ענין שבת סי' ס"ה}, הכלבו {סי' כ"ח}, ספר על הכל {לאחד הראשונים מבעלי התוס' לא נודע שמו, סי' י"ח}, הסמ"ג {עשין סי' י"ט}, הרמב"ם {בסדר התפילות}, הרשב"ש {סי' רנ"ה}, שו"ת בנימין זאב {סי' קע"ה} ודבריהם ולשוונותיהם מופיעים בגוף המאמר.

ג. מי תיקנה

בדברי הראשונים, לא מצאנו מקור ברור באיזה דור תקנו את ברכת "יראו עינינו". התוס' בברכות מביא {ב' ע"א ד"ה מברך} "דהיא ברכה תקנו רבנן".

לעומת זאת הסמ"ג {עשין סי' י"ט} כותב ש: "והברכה לא נתקנה בימי חכמי התלמוד". השבולי הלקט {שבת סי' ס"ה} והכלבו {סי' כ"ח} נוקטים לשון: "ורבנן בתראי תיקנו". וכ"כ בשו"ת הרא"ש {כלל ד' ס"ו} "תקנתא דבתראי היא".

המרדכי {ברכות פ"א רמז כ"ד} כתב ג"כ: "וברכת יראו עינינו לא חשיב דלא נתקנה **אלא בזרות האחרונים** ומשום סכנה כדפירש לעיל {ד' ע"ב} "עכ"ל.

מכיון שהברכה מופיעה אף בדברי הגאונים {סדר רב עמרם גאון, ותשובות רב נטרונאי גאון, ברודי או"ח ס"ט} סביר היה להניח כי נתקנה היא בתקופה שבין האמוראים לגאונים, דהיינו תקופת הסבוראים.

אמנם הרוקח {הל' תפילה סי' שכ"ו} כתב: "**והגאונים תקנו** לומר פסוקי ברוך ה' לעולם". נראה מדבריו שבתקופת הגאונים נתקנה. אם נניח כן, י"ל שבתחילת תקופת הגאונים תקנוה, קודם רב עמרם ורב נטרונאי שהביאוה.

המעניין הוא שלעומת כל קמאי אלו, כתב הרא"ש {פ"ק דברכות}: "ומנהג זה נהגו אותו ההמון", וכ"כ האבודרהם {בדבריו לתפיל' ערבית}: "ומנהג זה **נהגו המון העם**, לפי שבימים הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפלת ערבית. **ותקנו לומר פסוקים** אלו שיש בהם שמנה עשרה הזכרות כנגד שמנה עשרה ברכות של שמנה עשרה **ותקנו אחריהם** ברכת יראו עינינו" וכו' עכ"ל. {גם הרא"ש כתב לשון תיקנו בהמשך דבריו ומובא לעיל}.

ויש לעיין כי בתחילת דבריהם משמע שמנהג זה נהגו המון העם ול"ה תקנה, ואח"כ כתבו לשון "תקנו", משמע שאדם בר סמכא תיקן זאת לעם, שכן דוחק לומר שהעם "תיקן" זאת לעצמו.

ד. טעמי התקנה

כמה טעמים נאמרו בראשונים, מדוע נתקנה ברכה זו, הנאמרת בין ברכת השכיבנו דערבית לבין תפילת שמונה עשרה, {חלק מהטעמים אף דנו מדוע אינה מהווה ברכה זו הפסק בין גאולה לתפילה, ויבואר לקמן}:

א. לדעת תלמיד רבינו יונה בברכות {דף ב' ע"ב}, וכן נראית דעת הרא"ש, הטעם שאין חשש הפסק באמירת ברכת "יראו עינינו", זהו משום שאותם פסוקים נתקנו במקום תפילת שמונה עשרה של ערבית, כ"תקציר", ונשאר כך המנהג לאומרה אף שמוסיפים ומתפללים את כל תפילת שמונה עשרה בערבית, ולפיכך, אין כל חשש הפסק באמירתם, משום שאמירת ברכה זו היא בעצם מעין ברכת שמונה עשרה דערבית.

וזה לשון התר"י: "ויש לשאול, על מה סמכו העולם להוסיף ולומר אח"כ פסוקים של ברכת המולך בכבודו, שעל זה לא אמרו כגאולה אריכתא והוי הפסקה. ומקצת החכמים היו נמנעים מלאומרם, וכך היה מנהגו של מורי הרמב"ן נר"ו. אבל מורי רבינו יונה קרובו, נתן טעם למנהג שנהגו על העולם לאומרם, שבתחילה שהיתה תפילת ערבית רשות, היו אומרים אלו הפסוקים שיש בהם י"ח הזכרות **כנגד י"ח ברכות**, וחותרין עליהם ואומרים

קדיש ויוצאין, ואח"כ, אע"פ שקבעוה חובה, נשאר הדבר כמו המנהג הראשון, ולא הוי הפסקה בין גאולה לתפילה, דכיון שמתחילה אדעתא דהכי קבעוה, לא מקרי הפסקה" עכ"ל.

ב. לדעת רבים מן הראשונים, תקנה זו נתקנה כדי שיצאו כל הקהל יחד מביהכנ"ס בסיום התפילה. והטעם, משום שבתי הכנסת של זמנם היו צריכים להיות גדולים, כדי להכיל את כל העם הבאים להתפלל, ולפיכך היו בונים אותם במרחק מבתי התושבים. השהייה המרוחקת מעט ממקום ישוב, היוותה סכנה בלילות, ולפיכך, היה צורך שכל הקהל יצאו יחד לביתם בסיום התפילה, ולא יצטרכו היחידים שהתעכבו בתפילתם להסתכן בחזרתם לביתם ביחידות.

מכיון שנוצר צורך שכולם יצאו יחד מבית הכנסת, דבר זה נעשה ע"י שנתקנה ברכה קצרה אחידה לכולם, כדי שכולם יגמרו יחד את תפילתם ויצאו יחד. לפיכך תיקנו, תיקנו שלא יתפללו י"ח ברכות בביכנ"ס אלא יקצרו ויאמרו פסוקים קצרים כנגדם, ואח"כ יצאו יחד וכ"א ישלים כל התפילה בביתו {אם ירצה, דתפילת ערבית רשות}.

וז"ל המרדכי {פ"א דברכות רמז ה'}: "וי"ח פסוקין שאחר השכיבנו, תקנו חכמים בשביל שבתי כנסיות שלהם היו בשדה, ותקנו חכמים שמונה עשרה פסוקין כנגד שמונה עשרה ברכות וברכת יראו עינינו לאחריהן, כדי שימתינו זה את זה ולא ישאר אחד יחידי ויסתכן, ומעתה ה"ל כגאולה אריכתא, ולא חשיב הפסקה" עכ"ל.

וכ"כ הכלבו {סי' כ"ח}: "רבנן בתראי תקנו למימר ברוך ה' לעולם אמן ואמן, יראו עינינו, ומחתם עליה המולך בכבודו. משום דאקבע הלכה דתפלת ערבית רשות, ומפסיקין בקדיש דמשמע דגמר הכל, ומי שרוצה לילך ילך, שמוציאין עצמן מן תפלת ערבית באותן הפסוקים שבברוך ה' לעולם שיש בהן י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבתפלה, הואיל שאינה חובה, וכיון שאמרו כל אלו הפסוקים, תקנו גם כן ברכה לאחריהן והיא יראו עינינו, וכל זה תקנו להקל מעליהן, שלא יתאחרו בלילה בבית הכנסת מפני המזיקין. ועכשיו קבלו עליהם כל אחד ואחד תפלת ערבית כחובה ומתפללין י"ח ברכות, ותקנת ברוך ה' לעולם לא זזה ממקומה ואומר הכל. אמנם אומר קדיש אחר יראו עינינו, להזכיר שאינה חובה, ואין מתפללין אותה רק בלחש, שאין החזן חוזר לאומרה בקול רם כשאר תפלות להוציא מי שאינו בקי לפי שהיא רשות" עכ"ל.

וכ"כ האבודרהם {בדבריו לתפי' ערבית}: "ומנהג זה נהגו המון העם, לפי שבימים הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפלת ערבית. ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהם שמנה עשרה הזכרות כנגד שמנה עשרה ברכות של שמנה עשרה ותקנו אחריהם ברכת יראו עינינו ונפטרין בקדיש {ר"ל ואין מתפללים עוד}, והשתא נמי שמתפללים ערבית בבית הכנסת, לא נתבטל המנהג הראשון" עכ"ל.

וכן הסמ"ג {עשין סי' י"ט} כתב וז"ל: "כתב מורי רבינו יהודה ברבי יצחק, שהפסוקים שלפני יראו עינינו והברכה, לא נתקנה בימי חכמי התלמוד, אבל לפי שאנו סוברין תפלת ערבית רשות, והבתי כנסיות שלהם היו רחוקים מבתיהם, ולא היו יכולין לאחר עד אחר

תפלת ערבית, תקנו להם אותם פסוקים שיש בהם י"ח אזכרות כנגד הברכות של י"ח, והברכה אחר כך, וכיון שנקבעו שוב לא נסתלקו" עכ"ל.

וכ"כ הרא"ש בתשובותיו {כלל ד' ס"ו}: "והא דקשיא לך, איך נהגו לומר פסוקים ברכה וקדיש בין השכיבנו לתפלה? תקנתא דבתראי היא, כאשר כתב רב עמרם ז"ל, כי בתי כנסיות שלהם היו בשדות, ואחר שקראו ק"ש עד צאת הכוכבים, היו מסתכנים לאחר בשדה עד שיתפלל י"ח ברכות, וסדרו אלו הפסוקים שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות. ואחר הפסוקים קבעו ברכת יראו עינינו, והוצרכו לסיים בקדיש כמו שבכל התפילות מסיימות בקדיש, ועוד מנהגם קיים. ומ"מ, אין להפסיק ולדבר כלל בין יראו עינינו לתפלה, כי יראו עינינו וקדיש הכל מענין גאולה הוא" עכ"ל.

וכ"כ הרא"ש {בפירושו לברכות פ"א ..}, כאשר ביאר מדוע ברכת השכיבנו אינה הפסק בין גאולה לתפילה, ואגב ביאר את ברכת "יראו עינינו" וגדרה, וז"ל:

"ואע"ג דצ"ל השכיבנו בין גאולה לתפלה, לאו הפסק הוא, דכיון דתקנו רבנן השכיבנו בגאולה, כגאולה אריכתא דמיא. ובתפלת שחרית נמי בעי למיסמך גאולה לתפלה, ואע"ג שבתחלה אומר ה' שפתי תפתח, כיון דתקון רבנן למימר בתפלה, כתפלה אריכתא דמיא.

ותימא על מנהגינו, שאנו מפסיקים בערבית בפסוקים ויראו עינינו וקדיש. ואין לומר דסבירא לן כרב, דאמר לקמן בפרק תפלת השחר {כז ע"ב} תפלת ערבית רשות, ולהכי אין אנו חוששין לסמוך. דאם כן, רבי יוחנן דמצריך לסמוך, סבירא ליה דהוא חובה, ורב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן. ושמא גם ר' יוחנן סובר כמו רב אפי' הכי מחייב לסמוך.

ומנהג זה, נהגו אותו ההמון, לפי שבימיהם הראשונים, היו בתי כנסיות שלהם בשדות, והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפלת ערבית, ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהן שמונה עשרה אזכרות כנגד י"ח ברכות של שמונה עשרה, ותקנו אחרי כן ברכת יראו עינינו וקדיש. והשתא נמי שמתפללין ערבית בבית הכנסת לא נתבטל המנהג הראשון. מכל מקום אין להפסיק בדברים אחרים אלא כמו שנהגו" עכ"ל הרא"ש.

גם הרשב"ש בתשובותיו {סי' רנ"ו} נקט כשיטה זו, וז"ל: "אבל מי שאומר, סומך על מה שאמרו בפרק תפלת השחר "תפלת ערבית רשות", ותקנו לומר אותה, מפני שיש בהן י"ח הזכרות. מפני שבתי כנסיות שלהן היו רחוקים מן הישוב, והיו מתיראין מלהתעכב שם עד לאחר ערבית, ולפיכך תקנום להם כנגד י"ח ברכות של י"ח, וכשהיו בבתיהם היו מתפללין י"ח. וכיון שתקנום מפני הטעם הנזכר, אע"פ שבטל טעם, תקנה במקומה עומדת, כמו ברכה מעין שבע, שנתקנה מפני העם שבשדות מפני המזיקין, וכן קידוש דבית הכנסת משום אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא כדאיתא בפרק אע"פ, ואע"פ שבטלו טעמים אלו תקנה במקומה עומדת. על כן אין לשנות המטבע אע"פ שבטל הטעם" עכ"ל.

ג. בשונה מכל הראשונים הנ"ל, כי הצורך לצאת יחד גרם לבטל את תפילת ערבית, ולתקן ברכה קצרה לכולם, כדי שכך כולם יגמרו יחד ויצאו יחד, לדעת התוס' בברכות {ד' ע"ב ד"ה דאמר}, התקנה להוסיף את ברכת "יראו עינינו" היתה שונה מעט.

לשיטת התוס', נראה שבאמת לעולם התפללו כולם תפילת שמונה עשרה דערבית בשלימות. אמנם מכיון שיש המאריכים בתפילתם ויש המקצרים, תיקנו להוסיף ברכה בתפילה זו, כדי שבתוך כדי כך יתפללו המאריכים, ונמצא שלבסוף יגמרו כולם יחד את תפילתם ויצאו יחד מבית הכנסת ולא יסתכנו.

וז"ל התוס': "דאמר רבי יוחנן איזהו בן העוה"ב וכו' - ואנו שאומרים יראו עינינו ופסוקים אחרים אחר השכיבנו, נראה, הואיל ותקינו להו רבנן, הוה ליה כגאולה אריכתא, דתקינו לומר זה, שבתוך כך יתפלל חבריו גם הוא, ולא ילך מבהכ"נ עד שיגמור כל אחד תפלתו. וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמונה עשרה, ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים, תקנו לומר חתימה של יראו עינינו".

וכ"כ התוס' בקצרה {ברכות ב' ע"א ד"ה מברך} וז"ל: "מברך שתים לפניו וכו' - {ירושלמי} ושבע ברכות הוי כנגד שבע ביום הללתיך. ולא קא חשיב יראו עינינו, דהיא ברכה, תקנו רבנן כדי להמתין לחבריהם בבית הכנסת. ודוקא בבית הכנסת שלהם שהיו עומדים בשדה והם מסוכנים מן המזיקים, אבל בבתי כנסיות שלנו אין צריכין להמתין לחבריהם {אלא} בלילה¹ עכ"ל.

ועדין צריך ביאור, כיצד ברכה הנאמרת לפני תפילת שמונה עשרה, יכולה להיות תוספת בתפילה למאחרים. בשלמא אם היתה נאמרת תוספת זו אחר התפילה, היה זמן למאריכים לסיים, וכעין תקנת "ברכת מעין שבע", הנאמרת אחר תפילת שמונה עשרה דערבית בערב שבת, שגם היא נתקנה למאריכים, ונאמרת היא אחר תפילת שמו"ע, אבל לפני שמו"ע, מה תקנה איכא. {ואין לומר שהוסיפו ברכה זו לאחר שמו"ע, שכן תוס' כתב להדיא "אחר השכיבנו"}.
השכיבנו".

ומזה צריך להסיק, כי כנראה ה"מאריכים" בתפילתם היו ידועים, ולפיכך תוספת ברכה זו היתה נאמרת ע"י רוב הקהל שאינם מאריכים, אך תוך כדי כך היו המאריכים מתחילים כבר להתפלל ולעמוד לתפילת שמונה עשרה, לפני רוב הציבור, ואז נמצא שהרווחת זמן זו גרמה כי בסופו של דבר כולם גמרו את תפילת שמונה עשרה יחד, ויצאו מבית הכנסת יחד ולא הסתכנו, ולא הוצרכו הקהל להמתין זה לזה.

---

¹ בתוס' לפנינו איתא בסיום דבריו, ד"בבתי כנסיות שלנו אי"צ להמתין לחבריהם אלא בלילה" עכ"ל, וכבר תמהו על סיום דבריו אלו, דהלא כל מה שבא תוס' לשלול בימינו, זהה שפעם היו ממתניין לחבריהם בלילה, לפי שהיו הבתי כנסת במקומות רחוקים ומסוכנים, אבל בימינו שאין בתי הכנסת במקומות מסוכנים, אין ענין להמתין אפילו בלילה, וא"כ מה הוא שסיים בלשון "אלא בלילה", דמשמע שמודה שאף בימינו יש להמתין, וכל דבריו לא מובנים מתחילתם לפי"ז.

והעירני הרה"ג נריה חבורה שליט"א {ראש ישיבת פרי עץ חיים בית שמש}, כי תירוף נפלא לקושיא זו מתבאר מגירסת מהרי"ץ בעץ חיים {בסוגייתו}, כשהביא את דברי התוס', דשם מהרי"ץ העתיק את דברי התוס' בזה"ל: "אבל בבתי כנסיות שלנו, אי"צ להמתין לחבריהם בלילה", והשמיט מילת אלא, משמע שלא היתה לפניו, ומכאן הוכחה נוספת כי בתימן השתמרו הגירסאות המדויקות אף של התלמוד ומפרשיו, וקושיא מעיקרא ליתא.

וכן הביאם ההגהות מיימוניות {הלכות תפילה פרק ז אות ש'}: "וכן כתבו התוספות גם על י"ח פסוקים ויראו עינינו, דכיון דתקנו חכמים י"ח פסוקים כנגד י"ח ברכות, ותקנו יראו עינינו מפני הסכנה שימתינו זה את זה בבית הכנסת ולא ישאר אדם יחידי שם, הוה ליה כגאולה אריכתא, כדאמרינן בה' שפתי תפתח כדפירשתי לעיל פ"ב" עכ"ל.

ד. לדעת ראבי"ה {ח"א ברכות סי' ל"ב}, תיקנו חכמים ברכה זו של "יראו עינינו", משום שישנם עמי ארצות בעם המקילים ואינם מתפללים תפילת ערבית, ולכן כאשר הם יאמרו תפילה וברכה זו של "יראו עינינו", יוכלו הם לצאת ידי חובת איזה דמיון לתפילת ערבית שאינם מתפללים.

וז"ל: "ונתקן לחתימת המקראות ברוך ה' לעולם וכו' שיש בהם י"ח שמות כנגד י"ח חתימות של תפילת ערבית, שהיא רשות ואולי יש המיקל בה ולכך התקינו קריאות המקראות הללו במקום התפלה" עכ"ל.

יתכן מאוד כי מודה הראבי"ה לדברי רוב הראשונים, שברכה זו נתקנה מעיקרה כדי להמתין זה לזה, אך מכיון שבזמנו כבר בטל טעם זה, הוסיף הוא טעם, שמחמתו יש להמשיך ולומר ברכה זו, ולא רק מטעם "לא בטלה תקנה ראשונה", אלא כנגד עמי הארץ.

ה. לדעת בעל המנהגות {מובא גם באבודרהם תפ' ערבית}, תקנה זו בזמן גזירת שמד נתקנה, שגזרו לבטל תפילת ערבית מישראל, ותקנו חכמים תחתייה פסוקים אלו, וז"ל: זה שנהגו לומר ברוך ה' לעולם, שיש בהם שמנה עשרה הזכרות, משום שגזרו שמד על ישראל שלא יתפללו תפילת ערבית, ועל כן תקנו לומר שמנה עשרה הזכרות, כנגד שמנה עשרה ברכות של י"ח. ואע"פ שבטל השמד, לא בטלה התקנה" עכ"ל.

לסיכום: חמשה טעמים מצינו בתקנת אמירת ברכת "יראו עינינו":

א. תקנה קדומה היא, לפני שנקבע בעם תוקף חובת תפילת ערבית, והיו העם אומרים ברכה קצרה זו כנגדה.

ב. תקנת חכמים היא, שלא להתפלל בציבור תפילת שמונה עשרה דערבית אלא רק ברכה קצרה זו, כדי שכולם יסיימו יחד תפילתם ויצאו יחד מבית הכנסת ולא יסתכנו.

ג. התקנה היתה לומר זאת לפני שמו"ע, כדי שבזמן אמירתה יתחילו המאריכים להתפלל, וכך כולם יסיימו יחד ויצאו מבית הכנסת יחד ולא יסתכנו המאריכים.

ד. כל תקנת ברכה זו היא רק לעמי הארץ בימינו שיקלו לא להתפלל את כל תפילת שמונה עשרה בערבית, שלפחות יהא בידם ברכה זו שהיא תמצית של תפילת שמו"ע.

ה. תקנה זו היתה בימי השמד כאשר גזרו שלא להתפלל תפילת שמונה עשרה בערבית, ובאה ברכה זו תחתיה כתמצית לה.

ה. מדוע לא ברכה זו תחשב כהפסק

יש לציין שעל אף התקופה הארוכה בה שימשה תקנה זו, אף שבמשך הזמן בטל טעמה, לא מצינו עליה ערעור הלכתי מחשש הפסק ותוספת על הברכות אלא רק בסוף זמן הראשונים, למן הרמב"ן, ועד מהר"ם מרוטנבורג, הרשב"ש, ועוד כפי שיבואר בהמשך.

הראשון כאמור שדן בשאלה זו, היה הרמב"ן, המובא בדברי תלמיד רבינו יונה בברכות, וז"ל: "ויש לשאול, על מה סמכו העולם להוסיף ולומר אח"כ פסוקים של ברכת המולך בכבודו, שעל זה לא אמרו כגאולה אריכתא והוי הפסקה. ומקצת החכמים היו נמנעים מלאומרם, וכך היה מנהגו של מורי הרמב"ן נר"ו.

ותירץ שם: "אבל מורי רבינו יונה קרובו, נתן טעם למנהג שנהגו על העולם לאומרם, שבתחילה שהיתה תפילת ערבית רשות, היו אומרים אלו הפסוקים שיש בהם י"ח הזכרות כנגד י"ח ברכות, וחותרמין עליהם ואומרים קדיש ויוצאין, ואח"כ, אע"פ שקבעוה חובה, נשאר הדבר כמו המנהג הראשון, ולא הוי הפסקה בין גאולה לתפילה, דכיון שמתחילה אדעתא דהכי קבעוה, לא מקרי הפסקה" עכ"ל.

נמצא א"כ שלשיטת רבינו יונה, מכיון שחכמים תיקנו מתחילה לומר ברכה זו במקום ערבית, השאירו את מיקום הברכה כפי התקנה הראשונה ואי אפשר לקרוא "הפסק" לדבר עתיק ומקורי שנשאר במקומו הראשון {אפילו שהוסיפו אחריו את תפילת שמו"ע}.

הטעם השני שהבאנו לעיל, מדוע נתקנה ברכת יראו עינינו, הוא לשיטת ראשונים רבים, דהויא ברכה קצרה במקום י"ח ברכות דשמו"ע דערבית.

לפי טעם זה, הטעם דלא חיישינן ל"הפסק" בברכה זו בין גאולה לתפילה, הוא כמו הביאור בטעם הקודם, דאע"פ דעיקר ברכה זו תקנה קדומה היא ולא שייכא בימינו, מ"מ כיון שיסודה נתקן הוא להיות במקום תפילת שמונה עשרה וכ"תקציר" לה, לפיכך נחשבת היא כדבר הדומה ושייך לתפילת שמונה עשרה דערבית, ואינה נכללת בגדר "הפסק", המתאים לאמרו על דבר חיצוני שאינו שייך לעיקר התפילה.

טעם שלישי הבאנו לעיל, שהוא לשיטת התוס' ודעימיה, שנתקנה ברכה זו להמתנת חבריהם, כדי שיצאו יחד ולא יתעכבו המאריכים ויסתכנו.

לפי שיטה זו, צריך לומר דהא דלא חששו ל"הפסק" בין גאולה לתפילה, דכיון דעיקר תקנה זו היא "צורך התפילה" ו"צורך המתפללים" דערבית, כדי שיוכלו להתפלל בנחת ולא יחששו מלהסתכן אם יתפללו כדרכם באריכות, לכן לא הויא ברכה זו דבר חיצוני שייחשב כ"הפסק", אלא הוי דבר השייך ומסייע לתפילה.

זאת ועוד, שכן התוס' בעצמם הזכירו בתוך דבריהם: "וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמונה עשרה", הרי שהבינו, שאף שתיקנו והוסיפו ברכה זו כנגד

המאריכים, מ"מ אין זה סתם תוספת אלא אלו הם פסוקים כנגד י"ח ברכות דתפילת שמונה עשרה, וכיון דבמהותם פסוקים אלו הם כעין תקציר ותמצית לתפילת שמונה עשרה, נחשבים הם כשייכים לתפילה ולא הוּו הפסק לה.

גם לשיטת ראבי"ה שהבאנו לעיל, שביאר כי טעם תקנת ברכת יראו עינינו הוא לעמי הארץ, שמא יזלזלו בתפילת ערבית ולא יתפללו אותה, ג"כ י"ל דאין לחוש באמירת ברכה זו להפסק, דמכיון דפסוקים אלו נתקנו במקום תפילת שמו"ע דערבית, אפילו שזה רק לעמי הארץ שישכחו להתפלל, מ"מ דמו ושייכי לשמ"ע דערבית הסמוכה לה, ולא הוּו כ"הפסק" כלפיה.

לטעם החמישי של בעל המנהגות, דס"ל דיראו עינינו נתקנה בשעת השמד שגזרו שלא להתפלל ערבית, י"ל גם כביאור שכתבנו בטעמים הקודמים, דכיון דפסוקים אלו נתקנו במקום תפילת שמונה עשרה דערבית, הרי דפסוקים אלו נחשבים כתמצית התפילה, וא, כע כל אמירתם לא תוכל להוות הפסק לתפילת שמו"ע, כיון שהם נחשבים כענין התפילה.

טעם חדש לכך שברכת "יראו עינינו" לא מהווה הפסק כלל בין גאולה לתפילה, ביאר הראב"ן {ברכות סי' ק"מ} בטוטו"ד, וטעמו, שכיון שמוזכרים בה פסוקים מענין הגאולה נחשבת היא המשך וכ"גאולה אריכתא" היא". וזה לשונו:

"ה' שפתי תפתח, כיון דתקיננו לאומר בראש התפילה הוי כתפילה, ולא הוי הפסקה. וכן השכיבנו והפסוקים ויראו עינינו, כיון דתקיננו רבנן לאומר עם הגאולה ויש בהן מעין הגאולה, כגון והסר מעלינו דבר וחרב ושמור צאתינו וכו', וכן יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשינו בישועתך וכו' וכן יתגדל ויתקדש שהוא מעין הגאולה שנאמר והתגדלתי והתקדשתי וגו' לא הוי הפסק בין גאולה לתפילת ערבית" עכ"ל.

וכ"כ בספר "על הכל" {לאחד מבעלי התוס' סי' י"ח} כדברי הראב"ן בקצרה, וז"ל: "ואע"ג דתימה הוא דעכשיו נהגו העולם לומר יראו עינינו היינו גאולה אריכתא כדאמ' הת' מהשכיבנו" עכ"ל.

ו. אמירתה בשבת

השבולי הלקט {ענין שבת סי' ס"ה}, דן מדוע לא נהגו לומר ברכה זו של "יראו עינינו" בשבת. וז"ל: "שאלו מקמי רב נטרוניא גאון זצ"ל, על מה אין אומרין ברוך ה' לעולם אמן ואמן וכל הפסוקים כמו שאומרים בימות החול, וכן יראו עינינו {פי' בשבת}.

והשיב: ברכה זו אינה עיקר, שכן שנינו: "בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה", המעריב ערבים ואוהב את עמו ישראל לפני קריאת שמע, וגאל ישראל ושומר את עמו ישראל לעד לאחריה, וקיימא לן כרב דאמר תפילת ערבית רשות, ואתי רבנן בתראי ותיקנו בתר שומר עמו ישראל לעד לומר פסוקי דאית בהו שבחות ושמירות, וברכה לפניהן ולאחריהן. לפניהן: "ברוך ה' לעולם", ולאחריה: "יראו עינינו", וחותרמין בה: "מלך אל חי לעד וקיים לנצח". ובתוכם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות, ודבר זה תיקנו בימות החול

לאומרו, אבל בשבת העמידו הדבר על משנתינו שתיים לפניו ושתיים לאחריה. ולא נהגו לומר הפסוקים מפני ג' דברים: אחד, דשכיחי מזיקין בלילי שבת טפי מבחול, הלכך יש למהר {בתפילה בביהכ"ס}, ועוד, מקמי דלעקר שרגא {פי' לא לעכב אכילת שבת}, ועוד, שיש בני אדם שלא אכלו בערב שבת ביום כי אם מעט ובבקר, כדי שיכנסו בשבת בתאוה, ועל כן לא רצו לאחר בבית הכנסת, אלא קורין את שמע בברכותיה ונפטרים לבתיהם לשלום. באו האחרונים והוסיפו לומר "ויכולו השמים" וברכה אחת מעין שבע בנועם ובמשיכה, ופרק במה מדליקין, כל זה לצורך ולתקנה היא, שאם יש אחד שאיחר לבוא לבית הכנסת בעוד שהצבור מתפללין ואומרין ויכולו והפרק, הוא קורא את שמע בברכותיה ומתפלל ואינו נשאר שם יחידי, כדי שלא יסתכן, דבמקום רבים לא שכיחי להזיק, ומנהג אבות תורה היא. מכל מקום קריאת הפסוקים שבחול בטלין בשבת, וכן מנהג בישיבה ובבית רבינו שבבבל" עכ"ל השבלי הלקט.

מדבריו יוצא, כי ישנם ארבעה טעמים מדוע לא לומר ברכה זו בשבת, טעם אחד מיסודי התקנה, ועוד ג' טעמים ששיכים לעיכוב הזמן: א. כדי שבשבת נשאר את ביאור המשנה "שתיים לאחריה" כתיקונו. ב. לא לעכב דמזיקין מצויים בליל שבת יותר. ג. שלא לעכב את הקהל מלסעוד את סעודת שבת בזמנה. ד. לא לעכב את המתענים ואוכלים מעט בערב שבת.

רק מתוך דבריו יוצא, שאם אמנם את ברכת יראו עינינו אין לומר ולהאריך גם משום שמצויים מזיקין בליל שבת, מ"מ אין ברכת מעין שבע וה"ויכולו" תיקנו שכן להאריך ליחיד שלא יתעכב ויסתכן מאותם מזיקין. ואע"ג דנראה כסותר, י"ל דשאני דבכל דור ודור תיקנו חכמי הדור מה שהיה נראה להם, אפילו שאם ניקח את כל המסקנות וטעמיהם נמצא דברים הנראים כסותרים.

הרשב"ש {סי' רנ"ה}, כאשר דן על מנהג אנשי המזרח שחידשו לבטל את חתימת ברכת השכיבנו ולצרף עם ברכת זו את פסוקי ברכת יראו עינינו ולחתום בסוף "המולך בכבודו", הקשה עליהם ממנהג כל העולם שלא לומר ברכת יראו עינינו בשבת, ומתוך דבריו התבארו ב' טעמים נוספים שלא הובאו בדברי השבלי הלקט, מדוע אין לומר ברכה זו בשבת. וזה לשונו:

"ולאנשי מזרח יקשה, ערב שבת למה חותמין בה בברוך, כל השבוע אין חותמין ובליל שבת חותמין, אין לזה טעם. ואם אומרים אותה ג"כ בליל שבת בלא חתימת ברכה, א"כ לא מצינו ערב שבת שתיים לאחריה. ואם בלילי שבתות אומרין הפסוקים וחותם אחריהן, יש בזה טעות משני פנים, האחד שלא נתקנו אותן הפסוקים אלא במקום י"ח ברכות, ובלילי שבת ליכא י"ח ברכות, והאחר שלא נתקנו אלא מפני המזיקין ובלילי שבת הרי ברכה מעין שבע מפני המזיקין" עכ"ל.

הרי נתבארו עוד ב' טעמים מדוע אין לומר לברכת יראו עינינו בשבת: א. משום שהפסוקים שבא נתקנו כנגד י"ח ברכות של תפילת ערבית, ובשבת אין אומרים י"ח ברכות אלא ז'. ב.

משום שנתקנה היא לאותם שמתעכבים שלא יסתכנו מפני המזיקין, ובשבת אומרים כבר את ברכת "מעין שבע" למאריכים שלא יתעכבו ויחששו למזיקין.

על הטעם השני של הרשב"ש, דמשמע שברכת מעין שבע היא במקום ברכת "יראו עינינו", יש להעיר מלשון השבלי הלקט שלפניו, דמשמע שמקודם נתקנה ברכת "יראו עינינו" בחול, ואז לא היתה תקנת "מעין שבע" קיימת, ורק לאחר מכן חידשו ותיקנוה.

ביאור המשנה בברכות לפי"ז

מלבד החשש ל"הפסק" בין גאולה לתפילה שנתבאר לעיל, יצאו עוררין על ברכת "יראו עינינו", משום שבמשנה ברכות מבואר כי בתפילת ערבית ישנם רק שתי ברכות לאחריה "שתים לאחריה", ואם נוסיף עוד ברכה, נמצא שיש "שלוש לאחריה".

ועוד, כי הירושלמי כאשר מנה את כל ברכות קריאת שמע, שלשת הברכות של שחרית וארבעה של ערבית, מנה כי הם סה"כ מנין שבע, ועליהם הביא את הפס' בתהילים: "שבע ביום הללתיך", ואם נוסיף עוד ברכה על מנין זה, שוב אין כאן "שבע ביום הללתיך", אלא שמונה.

ואכן בשו"ת רש"י {סי' צ"א} מובא כי לדעתו: "ויראו עינינו אסור לאומרה כל עיקר, לפי שאינה כתובה בתלמוד והיא ברכה לבטלה" עכ"ל. וכבר הבאנו בדברי תלמיד הר' יונה, שהרמב"ן ג"כ לא היה אומרה.

גם על מהר"ם מרוטנבורג מובא בשו"ת הרשב"ש {הנ"ל}: "וכן כתבו בשם הר"ם מרוטנבורק, שלא היה אומרה כלל כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אבל כשהיה יורד לפני התיבה היה אומרה כדי שלא יהא מן המתמיהין" עכ"ל.

יתכן מאוד, כי מסיבות אלו היו כאלה שביטלו את חתימת ברכת השכיבנו, וכללו בתוכה את פסוקי היראו עינינו, כדי לבטל לכל הפחות את ה"ברכה" שבה, שלא תסתור לדברי המשנה והירושלמי.

הרשב"ש {סי' רנ"ה}, נדרש למנהג חדש זה, של ביטול חתימת הברכה, ונראה כי אין דעתו נוחה מזה, שכן יש כאן שינוי בנוסח שתיקנו חכמים לחתום בהשכיבנו, וז"ל:

"עוד כתבת. כי נהגו במזרח לומר ברכת השכיבנו בלא ברכה ואין חותמין אלא ביראו עינינו. ואמרת כי הגידו לך שהחכם ר' יוסף נ"ע הנהיג כך במזרח, וכשהרצו הדברים אצל ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל קלסו על זה.

תשובה, אחר שתלית הדבר באשלי רברבי, מי יכניס עצמו ראשו בין הרים גדולים. מכל מקום כיון ששאלת אענה אף אני חלקי כפי קוצר דעתי, ואומר שמטבע זה {פי' של ברכת

השכיבנו} בחתימת ברכה נתקן, שהרי משנה שלימה שנינו בערב שתיים לפנייה ושתיים לאחריה וכו'. ואמרינן ג"כ בפ"ק דברכות בגמרא השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא.

ונראה שאם אמת הדבר הזה שנמנעו מלברכה בשם, שהטעם אצלם הוא משום דאמרינן פסוקי בברוך י"י וחותרים ביראו עינינו ואנן שתיים לאחריה תנן ולא שלש. ובתוספות כתבו כי ר' שמואל רומרוגי ז"ל בן בתו של רש"י ז"ל לא היה אומר פסוקי דברוך י"י ולא יראו עינינו כל עיקר². וכן העידו על הרבה גדולים שלא היו אומרים אותן כל עיקר. אבל מי שאומרן סומך על מה שאמרו בפרק תפלת השחר תפלת ערבית רשות, ותקנו לומר אותה מפני שיש בהן י"ח הזכרות וכו' עכ"ל. ומסקנת הרב שם היא שיש להעדיף שלא לומר ברכה זו מאשר לאומרה עם שינוי חתימת ברכת השכיבנו. אמנם מיד נראה כי אעפ"כ רבינו הרמב"ם העדיף דרך זו.

אמנם, מדברי הראשונים שהבאנו עד כה, מתבארת תשובה פשוטה לחשש זה של דברי המשנה והירושלמי, שכן באמת בזמן המשנה היה רק "שתיים לאחריה", אך אח"כ תיקנו והוסיפו עוד ברכה זו, ותקנה מאוחרת אינה "סותרת" לאמור במשנה, כיון שבאה אח"כ. וכן התוס' בברכות הנ"ל, הביאו כי הירושלמי כתב שברכות קריאת שמע הם שבע כנגד "שבע ביום הללתיך", ומיד אח"כ ביארו כי ברכת "יראו עינינו" לא נכללה במנין זה הואיל ונתקנה אחר דברי הירושלמי, ולא הרגישו כל "סתירה" בדבר.

ולענ"ד, הראיה הגדולה לרעיון זה, שתוספת מאוחרת אינה נחשבת כ"סותרת" ללשונות התלמוד שקדמו לה, הוא מתפילתינו בכל יום, המכונה עד ימינו בלשון "תפילת שמונה עשרה", אע"פ שמכילה היא **תשע עשרה** ברכות, וזהו משום ש"ברכת המינים" נתקנה בתקופה מאוחרת יותר. וכי יעלה על הדעת שמאן דהו יחשוש מלאומרה, רק משום שאין זה מסתדר עם הנוסח המופיע בכל המקורות הקודמים במשניות וכו' "תפילת שמונה עשרה". וא"כ ברור שאף תקנה זו, אינה עומדת כלל כסתירה לדברי המשנה והירושלמי.

ז. דעת הרמב"ם

הרמב"ם בסדר התפילות, מביא נוסח חדש בברכת "יראו עינינו", והוא, שמתחילה הביא הרמב"ם את נוסח ברכת השכיבנו, והביאה ללא חתימה, ועליה הוסיף תוספת פסוקים והמכילים בתוכם את נוסח "יראו עינינו", ואח"כ הביא בשם "ונהגו מקצת העם" נוסח מורחב יותר, המכיל יותר פסוקים וחותרים בחתימת ברכה "יראו עינינו", וז"ל:

"אמת ואמונה כל זאת קיים עלינו כו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל, ברכה אחרונה זו היא נוסחה: השכיבנו ה' אלהינו לשלום וכו' עד **ברוך שומר עמו ישראל לעד**, ברוך ה' לעולם אמן ואמן כו' עד פדיתה אותי ה' אל אמת, **יראו עינינו** וישמח לבנו כו' עד ה' מלך ה' מלך ה' ימלך לעולם ועד. **ונהגו** מקצת העם לברך פסוקים באמצע ברכה וקוראין בנוסח זה:

² לפי המובא בשו"ת רש"י, נראה ברור כי בן בתו של רש"י סמך על הכרעת זקינו שאין לומר ברכה זו.

וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים, הושיענו אלוהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגויים להודות לשם קדשך להשתבח בתהילתך, כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם. ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, והיה יי' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. אלהינו שבשמים, יחד שמך הקרוי עלינו, קיים את שמך ומלכותך עלינו תמיד, בידך נפשות החיים והמתים, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה' אל אמת, ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך, ה' הצילה נפשי משפת שקר מלשון רמיה, ישראל נושע בה' תשועת עולמים, לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד. יהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו, אל יעזבנו ואל יטשנו, להטות לבבנו אליו ללכת בכל דרכיו לשמור מצותיו וחקיו ומשפטיו אשר ציוה את אבותינו, כל הנשמה תהלל יה הללויה, ברוך ה' ביום ברוך ה' בלילה, ברוך ה' בשכבנו ברוך ה' בקומנו, תמיד נהלך סלה ונשיח בחוקיך ובאמונתך, ברוך אתה ה' המולך בכבודו וחי וקיים תמיד ימלוך עלינו" וכו' עכ"ל.

נראה שהרמב"ם הוא זה שתיקן לראשונה שילוב זה, שברכת השכיבנו תהא ללא חתימה, לאחריה ימשיכו את הפסוקים, ורק בסופה יאמרו את חתימת הברכה. ואכן לא מצינו בראשונים שנמשכו אחריו, אלא כולם הביאו ברכה זו של יראו עינינו כחתימה נפרדת לאחר ברכת השכיבנו.

אכן בשו"ת הרשב"ש {סי' רנ"ה} מביא ראיה שיש שנהגו כן, וז"ל: "עוד כתבת, כי נהגו במזרח לומר ברכת השכיבנו בלא ברכה, ואין חותמין אלא ביראו עינינו. ואמרת כי הגידו לך שהחכם ר' יוסף נשמתו עדן, הנהיג כך במזרח, וכשהרצו הדברים אצל ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל, קלסו על זה" עכ"ל, הרי שהיו מקומות שנהגו כן. ומובן מדוע בנו של הרמב"ם קילס מנהג זה, לפי שהוא כפי תקנתו של אביו, שלא לחתום בב' חתימות נפרדות.

כאמור, הרמב"ם לא ביאר שכך היה בימי חז"ל, אלא הרמב"ם עשה בעצמו תקנה חדשה באמירת ברכה זו, לצרף ולשלב את ברכת השכיבנו ויראו עינינו כברכה אחת עם חתימה אחת.

בתקנה זו ישנם כמה רווחים: א. מצד הפסק שדנו בו התוס' בברכות, אין צריך להגיע לתירוצים כמשנ"ת, משום שכיון שבתקנה זו כוללים את ה"יראו עינינו" בתוך ברכת השכיבנו, וכיון שהגמ' בברכות כבר ביארה שברכת השכיבנו אינה הפסק, לפי שגאולה אריכתא היא, נמצא שאף פסוקים אלו שנכללו בה, בכלל גאולה אריכתא דהגמ' הוו.

ב. דבר נוסף בו דנו הראשונים, האם לומר ברכה זו, הוא שהרי מבואר במשנה בברכות, כי "בערב מברך רק שתיים לפניו ושתיים לאחריה", הרי שחותם רק בשתי ברכות ולא בשלש, ואם נחתום בברכת "יראו עינינו", נמצא שחתמנו בשלש ברכות. אמנם לפי תקנה זו, דברי המשנה יבואו כפשוטם, ובאמת בערב יחתום הוא רק ב"שתיים לאחריה", ותוספת פסוקי ברכת יראו עינינו יבואו ללא חתימה נפרדת.

ראיה חזקה להנחה זו, שדברי הרמב"ם כתקנה באו ולא שכך נמסר לו שהיה בזמן חז"ל, מצינו בעדות מהספר העתיק "בוסתן אלאזהר", לרבי יוסף בן יהודה שהיה מתלמידי הרמב"ם, והביא מדבריו הגאון מה"ר יחיא בשירי זצ"ל, וממנו העתיק דברים אלו גאון רבני תימן מהרי"ץ זצ"ל בספרו עץ חיים, ומפורש בתוך דברי התלמיד, שהזכיר כי שיטת הרמב"ם בברכה זו תקנה חדשה היא.

וז"ל הבוסתן אלאזהר {מתוך תרגום דבריו שהובא בעץ חיים מהדורת הרש"צ דף קל"ג ע"א}:

"ומה שזכרתם לנו מן הגאון העצום מרנא ורבנא משה {הוא הרמב"ם רבן} שמרו צורו במעלתו, שיאמר ברוך שומר עמו ישראל {ר"ל שלא לחתום בסיום ברכת השכיבנו}, נכון מן שיוחס אליו, ומי הוא חכם לעשות כך {משמע דהרמב"ם תיקן כן, שלכן מחזקו בזה}, אלא הוא דרוח אלוהים קדושים בו, דשתיים לאחריה אמור רבנן ולא שלוש {מבאר מה הכריחו לתקן כן, שע"ז יצא שחתום רק בב' ברכות}, ואנו בעת חיבורינו סדר התפילות וסדרה בלשון חכמים {נראה שכתב את סדר התפילות כהרמב"ם והרוקח, ולא הגיע לידינו} לחלק התלמידים, נשאלנו על כך, ובעת סידורינו זה החיבור הנזכר אירע זה הספק, וסדרתי הפסוקים אשר אחר השכיבנו, ולא נחתום אחריה בברכה ונעמוד בתפילה {בזה עשה תקנה חדשה, המובאת גם בדברי המנהיג, שאחר השכיבנו לא יחתמו ביראו עינינו בברכה, אלא רק יזכירו הפסוקים ללא חתימה נוספת אחריהם, ובכך לא יחתמו בג' ברכות בערב ויעשו כלשון המשנה} ולכן עת שהגיע מכתבו **מודיע בזה התקון** {משמע שדברי הרמב"ם, הם תיקון שתיקן מדנפשיה} חזרנו לתקנו ותקננהו בספרינו, היות ודבריו נראים מדברינו והוראותינו עכ"ל. {שלדבריו אף שאין חשש ג' ברכות, מ"מ חשש הפסק איכא בעצם אמירת הפסוקים אחר חתימת השכיבנו, ולהרמב"ם הכללת הפסוקים תוך השכיבנו פותרת אף חשש הפסק}.

אלא דאכתי יש להעיר לתקנה זו, את טענת הרשב"ש, שאם מכאן ולהבא נחתום תמיד את ברכת השכיבנו ללא חתימה, הרי שלא עבדינן בכך כנוסח חז"ל הקדום, שתיקנו לנו את ברכת השכיבנו עם חתימה. וז"ל שם: "ואומר, שמטבע זה בחתימה ברכה נתקן, שהרי משנה שלימה שנינו בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה" ר"ל שב' הברכות נתקנו בחתימה. אלא שאין הדברים באים בתורת קושיא, שהרי גם אחר דבריו אתיא המשנה כפשטה, שברכת השכיבנו מגיעה עם חתימה בסופה אלא רק חתימה שונה של המולך בכבודו, אלא דסו"ס הערנו דשינוי איכא הכא בזה.

עדות נוספת כי מנהג הרמב"ם אומץ ע"י צאצאיו, הביא מהרי"ץ בעץ חיים, וז"ל: "והא לך מה שמצאתי כתוב להר' אברהם הנגיד בנו של הרמב"ם, הובאו דבריו בריש ספר מעשה רוקח, וז"ל: כי שומרנו ומצילנו אתה, ובצל כנפיך תסתירנו, כדבר שנא' הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל, והיה זה סוף הברכה, ולזה אמר שומר את עמו ישראל לעד. **ואין ראוי שיהיה זה בשם ומלכות**, כמו שאומרים קצת אנשים טועים, כדי שלא תהיה חתימה ושאריתה ברכה אחרת, ויהיה מברך בערב שלש ברכות אחריה, וזה בהיפך ממ"ש המשנה

בערב מברך שתיים לפנייה ושתיים לאחריה. ומה שביארתי פה לבלתי חתום בברכה זו, הוא מעותק מאבא מארי ז"ל" עכ"ל.

ת. מנהג תימן

בתימן, היו בתי כנסת {ב"כניס בית אלשיך"} בו היו אומרים את חתימת ברכת השכבינו, ואח"כ מוסיפים לומר את כל ברכת "ברוך ה' לעולם אמן ואמן" כברכה נפרדת, וחתמו בה "ברוך אתה ה' המולך בכבודו חי וקים תמיד לעולם ועד". [כן מובא בס' בית אלשיך לדורותיו עמ']. אגב, נוסח פסוק "יראו עינינו" עצמו, לא הופיע בסידורי תימן.

עפ"י דברי מהרי"ץ, מנהג תימן המקורי היה כתקנת הרמב"ם, לומר את ברכת השכבינו ללא חתימה, ולשלב עימה את ברכת ברוך ה' לעולם ולחתום בסוף "המולך בכבודו".

אמנם, בדורו היו כאלה "מימינים ומשמאילים" בהלכה זו. היו כאלה שהשמיטו לגמרי מלומר ברכה זו, כמנהג השאמי-כניס בית אלאוסטא, וכמנהג הספרדים שלא קיבלו לומר תוספת זו, {וטעמם הוא בעיקר עפ"י הסוד}, והיו כאלה ממתפללי הבלדי, שאמרוהו כשני ברכות נפרדות, וכפי שמופיע רבות בספרי הראשונים. לפיכך, ראה מהרי"ץ צורך לחזק את המנהג הקדום, לשלב בין ה' הברכות ולחתום חתימה אחת לשניהם, וכדברי הרמב"ם. נראה מתוך הדברים, כי על אף סמכותו של מהרי"ץ ביסוד המנהגים בתימן, עדין להלכה זו היה צריך הוא הסכמה מרבנים מחוץ לתימן. לפיכך, שלח את תקנתו לרבני מצרים, וקיבל מהם תשובה המחזקת את תקנתו. על התשובה חתם החיד"א הקד', ששהה באותה עת במצרים, יחד עם עוד אחד הרבנים שם. החיד"א ביאר לו, כי אע"פ שהם הספרדים נוהגים שלא לומר תוספת זו כלל, מ"מ לכן שאתם נוהגים לאומרה, טוב יותר שתאמרוהו עם חתימה אחת בסופה, וכתקנת מהרי"ץ.

{אגב, מכאן רואים את חשיבות שמירת מנהגי אבות בעיניו הקדושות של החיד"א, שראשית כל, נדרש לדון במנהג שאינו נהוג אצלם, ועוד, שלא עלה על דל שפתיו לקרוא למהרי"ץ לבטל את מנהגו מחמת שהוא מתייעץ עם רב ספרדי שסובר שאין לנהוג כן, אלא הוא חיזק את מהרי"ץ ותקנתו בשמירת מנהגי אבות, ודו"ק}.

וז"ל מהרי"ץ בעדותו על מנהג תימן: "ברוך שומר עמו ישראל לעד אמן, הכי גרסינן בלא חתימת שם, ואומר אחר זה הפסוקים ברוך ה' לעולם וכו' וחותם בא"י המולך וכו', כן הוא בכל התכאליל, גם בסדר התפילות של הרמב"ם" ע"כ. מהרי"ץ מחזק את דבריו ממה שכתב אחד מקדמוני חכמי תימן, רבי יוחנן המזרחי בפירושו על הרי"ף, שכתב על ברכות ק"ש: "ושתיים לאחריה, ראשונה אמת ואמונה, ושנייה השכיבנו וחותם בה בא"י המולך בכבודו" עכ"ל.

וכתב מהרי"ץ: ואני הצעיר שלחתי לרבני מצרים יע"א שאלה על הנוהגים לחתום גם בהשכיבנו וגם בברכת יראו עינינו, ואני מחיתי בדבר, והחזרתים עתה מחדש למנהג אבותינו הקדמון שלא לחתום בהשכיבנו כמוצג לפניך. והיתה התשובה מאתם נר"ו וז"ל:

"עינינו הרואות אשר שאל מעכ"ת על מנהג אשר נהגו קצת קהלות חדשים מקרוב, לחתום בברכת השכיבנו ואח"כ חותמים בפסוקי יראו עינינו, והוקשה בעיני מעכ"ת מנהג זה. הן ידיע להוי כי עמדנו על הענין בספרן של צדיקים הנמצאים אצלנו קמאי ובתראי, ואשר עלה בדינו, דודאי מנהג ארץ צבי וכל ערי תורקיא, שאינם אומרים אלא ברכת השכיבנו וחתימתה, ותו לא הוא הנכון לפום קושטא בנגלה ובנסתר. ואולם הנהגים לומר יראו עינינו, הסדר הנכון בזה כמנהג החדש הזה, דברכה שלישית זו נתקנה בימי הגאונים, והדברים ארוכים אצלנו, וגם לשון הרמב"ם בארנוהו כמשפט, ושלמא דמר יסגא כנפש החונים פה מצרים, חיים יוסף דוד אזולאי ס"ט, דוד אברהם סונאגה ס"ט עכ"ל התשובה. {תשובה זו נדפסה בשו"ת החיד"א ...}

ומסיים מהרי"ץ: הנה הבאתי לך כאן סברת ראשונים ואחרונים מסכימים על הענין, והכרעת שני מאורות ישראל רבני מצרים יע"א הולכים ומסכימים למנהג החדש הזה שחידשנו לחזור למנהג אבותינו שלא לחתום זולתי בסוף, ומי יערב אל לבו לעשות מעתה היפך מנהג אבותינו והרמב"ם מאריה דאתרין, ויכניס עצמו בספק ברכה כמו שהוכחנו למעלה משמן של ראשונים" עכ"ל.

ועיין בדברי רבי אברהם אלנדאף זצ"ל בפירושו ענף חיים על העץ חיים, שדן בדברי רבני מצרים, שאין לדייק ממה שקראו כאן "דברכה שלישית זו נתקנה בימי הגאונים" דסבירא להו דיש לעשותה ממש ברכה שלישית נפרדת, אלא העיקר כמו שפירשו בדבריהם להסכים עם מהרי"ץ ולחתום רק אחר שתי הברכות, ע"ש.

והר"ש צאלח בהערותיו לסידורו הוסיף לציין את דברי הראשונים באוצר הגאונים בברכות בשם רב נטרונאי גאון ורב שר שלום גאון, וכן את דברי רבינו שלמה ב"ר שמשון מרבתי של רש"י. וסיים:

"ולסיכום, אלה השוללים הואיל והיו חותמין בשומר עמו ישראל, ולאלה המחייבין חותמין בהמולך, ובזה כולם יודו כשיטת רבינו שלמה ב"ר שמשון מרבתי של רש"י, ורס"ג והרמב"ם, כפי עדות בנו ר' אברהם ור' יוסף בן יהודה מחבר ספר בסתאן אלאזהר ומעשה רוקח לר' מסעוד חי רוקח, ומהר"י בשירי שהעתיק מהרי"ץ בשמו. ומנהג זה היה נהוג באפריקה הצפונית, בתימן, בפרס, בארם צובה, במצרים, ועוד. ומה שרואים כיום שרוב הקהילות לא אומרים, ידוע שהמון העם אוהבים הקיצור, ובפרט אם רואים המנהיג מפקפק, ודוחק הזמן והפרנסה הם שגרמו לכך ודוק. ואמנם תוספת זו נזכרה בכל הסידורים והפוסקים כגון רה עמרם גאון ור"ס גאון ומחזור ויטרי וסדור ר"ש ב"ר שמשון והרא"ש והטור ור"ד אבודרהם וארם צובה {חלב} וסדור אוצר התפילות ובכל התכאליל, ולשיטת הרמב"ם ומהרי"ץ ז"ל כולם יודו הואיל וזהו לשון המשנה שתיים לאחריה עם תוספת" עכ"ד הר"ש צאלח בסידורו.

לסיום ראיתי לציין שני גרגרים מדברי הפוסקים המדברים בענין זה. הגר"מ פינשטיין בהתייחסו למנהג אשכנז בזה, שרק בחו"ל יש לומר זאת כתב {אגרות משה או"ח ח"ב סי' ק"ב}: ובדבר ברכת יראו עינינו, אין תלוי בא"י וחו"ל, אלא שהאומרים בחו"ל יש להם

לומר גם בא"י, ואלו שאין אומרים בא"י אין להם לומר גם בחו"ל, כי הוא מחלוקת הובא בטור או"ח סימן רל"ו. אך אולי בא"י נוהגין כהגדולים שנהגו שלא לאומרן שהביא הטור, משום שבאו שם תלמידי הגר"א ותלמידי הגרש"ז בעל התניא שתרוייהו היו סוברין שלא לאומרן" עכ"ל.

גם האדמו"ר מצאנו בשו"ת דברי יציב {או"ח סי' ק"ג} ערך תשובה ארוכה בנידון, ובתוך דבריו כתב:

"ועכ"פ נתבאר שתקנה קדמונית היא זו, וההכרח לומר כן מדמברכינן בשם ומלכות ולא חיישינן משום ברכה לבטלה, וכמאירי ותשו' רשב"א הנ"ל. ומנהגינו לאומרה, וכ"ה בסידור האריז"ל. ועיין בספר משמרת שלום להגה"צ מקאידינאב סי' כ"ב אות ב', שבכתבים מהק' הר"פ מקארעץ שת"י מביא שקה"ק הבעש"ט החמיר מאוד שצריך לומר ברוך ה' לעולם אמן ואמן, והוא בספר אמרי פנחס הנדמ"ח אות תל"ב, [עניני תפלה אות קמ"ג]. וע"ע בזוהר חי להגה"ק מקאמארנא פרשת חיי שרה דף קל"ג שכתב, והגאונים שראו תוקף הגלות אספו כל החכמים שהיו בדורם מסוף עולם ועד סופו וכל חכמי א"י ותיקנו ברכת ברוך ה' לעולם אמן ואמן וכו', ותקנה זאת הוא כמו תקנת אנשי כנסת הגדולה כיון שנעשה ע"י כל חכמי ישראל וחיוב לאומרו, לכך הביאו הרמב"ם, ומי שאינו אומר פסוקים אלו הוא עבריין עובר על דברי חכמים וחיוב וכו', כי אפי' אליהו אין בו כח לבטל תקנה זאת, והאומרו יתברך וכו' עיי"ש בלשון קדשו. ובארה"ק שאין אומרים, כבר אמרתי שנראה ברור דזה נשתרבב מחמת שרוב יושביה מלפנים היו מהספרדים שאין נוהגין לאומרו, וגם ראשוני המתיישבים מהאשכנזים היו מתלמידי התניא ותלמידי הגר"א שס"ל להלכה שלא לומר, אבל במקומותינו נהגו תמיד לומר זולת בלילי שבת ויו"ט" עכ"ד הדברי יציב.

לסיכום:

ברכת "ברוך ה' לעולם אמן ואמן" {"יראו עינינו"}, תקנה קדומה היא, המופיעה כמעט בכל ספרי הראשונים, ולדעת רובם, גם בימינו יש לאומרה, למרות שהתבטל טעם תקנתה.

מנהג תימן היה עפ"י הרמב"ם, שלא לחתום בה כברכה נפרדת, אלא לשלבה עם ברכת "השכיבנו".

ראוי ונכון אף בימינו להמשיך לומר תוספת חשובה זו, ואם כי קשה להנהיג זאת בצייבור {אלא א"כ כולם או רובם יסכימו}, יכול היחיד להזדרז בתפילתו ולהספיק לומר תוספת זו, שיש בה פסוקי גאולה ושמירה [ולענ"ד במוצ"ש ראוי יותר להקפיד בזה].